
DOKUMENTY A MATERIÁLY

OSOBNÝ PAMÄTNÍK Z VOJENSKEJ SLUŽBY AKO HISTORICKÝ PRAMEŇ

PETER CHORVÁT

CHORVÁT, P.: Personal Memorial from Military Service as a Historical Source. *Vojenská história*, 1, 17, 2013, pp 83-88, Bratislava.

In the published paper the author deals with an interesting, albeit, in terms of macro-structure, relatively marginal source of military (Slovak) history, i.e. personal memorials reflecting soldiers' compulsory military service. In view of classification of written historical sources, the document is of personal nature. The author attempts to portray the genesis of monuments in terms of how they were dated in the Middle Ages – during the period of knightly tournaments until a recent period, compulsory military service ceased to exist. The author notes that the noble houses of 14th century, at a time when written culture had not been fully developed yet, the painted coats of arms grew to represent a kind of a „business card“ which all tournament participants presented and preserved. This was to declare not only their noble origin, but also their own knightly abilities. Chronologically, the author deals with specific features of memorials in the 16th century, as he states, the popularity of memorials at that time even inspired artists, book printers, artists and craftsmen to create graphic blueprints. The author gradually reveals the development of memorials in the 18th, 19th, 20th centuries until the end of compulsory military service in the recent past.

Military History. Memorials from military service. From 14th to 20th centuries.

Zaujímavým, hoci z hľadiska makroštruktúry pomerne okrajovým prameňom vojenských dejín (Slovenska), sú osobné pamätníky vojakov reflektujúce ich povinnú vojenskú službu. Vzhľadom na klasifikáciu písomných historických prameňov ide o písomnosti osobnej povahy.

Na úvod tejto problematiky považujeme za potrebné uviesť, že z kultúrnohistorického hľadiska prešiel osobný pamätník všeobecne pomerne zaujímavým a špecifickým vývojom, a to vzhľadom na svoju obsahovú i formálnu stránku.

Korene tradície zapisovať si informácie do pamätníkov etnológovia datujú do stredoveku – do obdobia rytierskych turnajov.¹ Na šľachtických dvoroch v 14. storočí, v čase,

¹ BITTNEROVÁ, D. *Tradice českých pamätníků – Součást dětské kultury*. In *Společensví dětí a kultura*. Sborník z 13. strážnického symposia. Strážnice : ÚLK 1997, s. 191.

keď písomná kultúra ešte nebola naplno rozvinutá, sa namaľované erby stávali určitými „vizitkami“, ktoré každý účastník turnajov prezentoval a uchovával. Dialo sa tak s cieľom navonok deklarovať nielen svoj šľachtický pôvod, ale i vlastnú rytiersku zdatnosť.

V 16. storočí sa tento zvyk transformoval do osobných pamätníkov (nazývaných tiež *Album amicorum* alebo *Stammbuch*). Vlastniť takúto knihu osobnej povahy sa v spomínanom období stalo módou elity spoločnosti. Najskôr šľachtici, ale onedlho už aj meštiansky patriciát, ba dokonca i učenci, dbali na to, aby v ich osobných pamätníkoch nechýbali podpisy a zápisy priateľov, známych a taktiež niektorej významnej osobnosti.² Oblúba pamätníkov zároveň už v tomto období inšpirovala umelcov, kníhtlačiarov a reprezentantov umeleckého remesla k tvorbe ich grafických predlôh.

Ekonomické a politické zmeny z konca 18. a 19. storočia, sprevádzané markantným vzostupom meštianstva, vtedy umožnili práve tejto spoločenskej vrstve „zmocniť sa“ pamätníkov. Je zaujímavé, že to boli predovšetkým ženy, ktoré v sledovanom období ďalej rozvíjali ich tradíciu. Rovnako ako predtým v prípade šľachty tak aj na uvedenú iniciatívu meštianstva realizovať sa prostredníctvom pamätníkov efektívne zareagoval typografický priemysel. Začali sa tlačiť ich výtvarné predlohy, „hotové“ lístky, na ktoré sa stačilo len podpísať, a neskôr aj samotné pamätníky.

V neskoršom období – v 30. rokoch 19. storočia – sa pamätníky postupne dostávali z „vlády“ žien, pričom ponúkali spoločenskú reprezentáciu i mešťanom – mužom. Tento trend, okrem iného, súvisel aj s postupne sa presadzujúcimi myšlienkami národného obrodzenia.³

Od druhej polovice 19. storočia začali napriek tomu osobné pamätníky postupne strácať svoj význam. Začali im konkurovať napríklad vizitky a fotografie. Aj to bolo dôvodom, prečo sa pamätník ocitol na určitom „rázcestí“ svojho ďalšieho vývoja. Tradícia zápisu osôb a osobností do vopred pripravených kníh sa tak napríklad spojila aj s inštitúciami – pamätné a návštevné knihy s podpismi návštevníkov dodnes vedú mnohé inštitúcie (napríklad múzeá, galérie alebo hotely).⁴

Napriek tomu treba zdôrazniť, že pamätník ako osobná (individuálna) kniha spomienok na priateľov a blízkych nezanikol. Stal sa sprievodcom niektorých mladých mužov na rôznych typoch vyšších škôl (napr. na učiteľských ústavoch), rovnako ako predstavoval nevyhnutný „doplňok“ dievčat v penzionátoch. Zhruba na prelome 19. a 20. storočia sa ďalej dostal do kultúrneho vlastníctva detí (najmä dievčat) školského veku. V tomto prostredí nadobudol značnú popularitu, pričom tu existuje, respektíve prežíva, do súčasnosti.

V súvislosti so zavedením všeobecnej brannej povinnosti (v Rakúsko-Uhorsku v roku 1868 – pozn. P. Ch.) boli zároveň vytvorené vhodné predpoklady na to, aby aj vojaci konajúci povinnú vojenskú službu nadviazali na spomínanú meštiansku tradíciu; teda aby si do osobného pamätníka zaznamenávali literárne a výtvarné prejavy vlastné, ako aj svojich priateľov. Napriek tomuto konštatovaniu zatiaľ nevieme, kedy presne k tomu došlo.

K dispozícii v našej zbierke máme dva originály pamätníkov. Obidva patrili vojakom, ktorí počas prezenčnej služby slúžili v útvaroch československej brannej moci na Slovensku v 30. rokoch 20. storočia.⁵ Ďalej sme mali k dispozícii kópiu pamätníka vojaka

² BITTNEROVÁ, ref. 1, s. 192.

³ Tamže. Opäť treba zdôrazniť, že autorka interpretuje predmetnú problematiku vzhľadom na české osobné pamätníky a české jazykové prostredie.

⁴ BITTNEROVÁ, ref. 1, s. 193.

⁵ Pamätník („Vzpomínky z vojny“) – Július Hlobil, Pamätník („Vzpomínky z vojny“) – Josef Hnízdil. Dokumenty v zbierke autora.

základnej vojenskej služby, ktorý slúžil v československej ľudovej armáde v rokoch 1965 – 1967.⁶ Okrem toho sme pri interpretácii predmetnej problematiky čerpali aj z dokumentov vojenských súdnych orgánov v 30. rokoch 20. storočia, a to v tých prípadoch, ak sa takéto pamätníky stali predmetom ich „záujmu“.

Na margo tohto pramenného materiálu je potrebné zdôrazniť, že ponúka možnosť vytvoriť si základnú predstavu o obsahovej i formálnej stránke osobných pamätníkov vojakov v oboch spomínaných obdobiach. Okrem toho prináša množstvo nezanedbateľných informácií aj o ich samotných autoroch a majiteľoch. Tak by sa zároveň dali v stručnosti pomenovať aj hlavné stimuly, ktoré nás viedli k rozhodnutiu zaoberať sa touto problematikou.

Ak sa najprv bližšie zameriame na osobné pamätníky z 30. rokov 20. storočia môžeme na margo ich obsahovej i formálnej stránky uviesť niekoľko zovšeobecňujúcich rysov. Záznamy boli realizované jednak do vopred vytlačených pamätníkov s nápisom *Vzpomínky z vojny*, vo viacerých prípadoch pre založenie pamätníka stačili aj rôzne druhy školských zošitov. Impulzom na zapisovanie informácií bol v mnohých prípadoch fakt, že ostatní vojaci v jednotke podobný pamätník už mali.⁷

Formálna úprava pamätníka vo veľkej miere závisela od nárokov jeho majiteľa. K dispozícii máme pamätník, z príloh ktorého je evidentné, že autor si najprv pozorne pripravil koncept zápisu a až potom ho krasopisne prepísal do knihy.⁸

V pamätníkoch, ktoré sme mali k dispozícii, bola prítomná literárna i výtvarná zložka. V oboch dominuje čeština, hoci občas sa v jednom z nich (majiteľ Július Hlobil) objavujú aj slovenské zápisy.

Ak sa najprv zameriame na literárnu zložku, v pamätníkoch sa najčastejšie objavovali básne rôzneho charakteru. Tieto boli prejavmi vojenského veršovaného folklóru, ktorý, mimochodom, doposiaľ nebol hlbšie skúmaný.⁹ Sú to napríklad autorské verše príležitostného a osobného charakteru, občas motivované nejakým konkrétnym zážitkom alebo skúsenosťou z vojenskej služby, ktoré spravidla žiadnu umeleckú hodnotu nemajú. Ďalej išlo o prepisované sentimentálne výlevy a žiale nad údelom vojaka. Napríklad v básni *Vojinův žal* sa v jej prvých veršoch píše: „*Proč smuten jsi tak, příteličku?/ Když kolem vše plesá?/ Všichni jsou veselí a v oku tvém slza/ Neptej se mě, příteličku/ Neb bol mi do srdce vniká/ Dnes je venku krásný den a já jsem dostal kasárniku.*“¹⁰ V inom pamätníku nachádzame podobné žartovno-žalostné konštatovanie: „*Život vojenský je život veselý/ Má také svojí krásu/ Ale hrom do zedníka, který pro vojáka stavěl basu!*“¹¹ V pamätníkoch sa okrem toho objavovali aj ďalšie básne bukolického a idylického charakteru o vzťahu k ženám, o nenaplnenej

⁶ Osobný pamätník neznámeho vojaka základnej služby Československej ľudovej armády z rokov 1965 – 1967. Za poskytnutie kópie tohto dokumentu vďačíme Mgr. Adamovi Votrubovi, PhD. z Národného múzea v Prahe.

⁷ O rozhodnutí viesť si pamätník jeden z vojakov prezenčnej služby uviedol: „Počas svojej prezenčnej služby vojenskej, ktorú som konal v Lipníku a v Olomouci, spravil som si podľa vzoru ostatných vojakov pamätník, kam som si zapisoval rôzne verše a poznámky“. Vojenský historický archív Bratislava (ďalej len VHA Bratislava), Výpoveď obvineného, Trestní věc proti Alexandrovi Szalaymu. f. Divisní soud Banská Bystrica, šk. č. 14.

⁸ Pamätník („Vzpomínky z vojny“) – Július Hlobil. Dokument v zbierke autora.

⁹ V Českej republike bola v nedávnej dobe skúmaná napríklad folklórna poézia detí: Pozri: VOTRUBA, A. *Namažeme školu špekem Současná folklorní poezie dětí*. Praha 2009.

¹⁰ Pamätník – Július Hlobil, ref. 8.

¹¹ Pamätník („Vzpomínky z vojny“) Josef Hnízdil. Dokument v zbierke autora.

láske, túžbe, potlačovanej sexualite atď. V jednom pamätníku jeho majiteľ na úvod zasiahol po klasike, keď prevzal úvodnú pasáž z lyricko-epickej skladby Karla Hynka Máchu *Máj*.¹² Je evidentné, že tieto príspevky boli v mnohých prípadoch mechanicky opisované, a tak šírené, často aj s chybami.

Do pamätníkov boli zapisované aj rôzne hádanky, posmešky a vtipné poznámky. Je napríklad zaujímavé, že do súčasnosti prežila hádanka zaznamenaná už začiatkom 30. rokov 20. storočia: „*Co je voják? Voják je hrachem, čočkou a fazolí vycpaná hmota, která se křikem a hulákáním uvádí v pohyb.*“¹³

Pre vojenského historika sú inšpiratívne aj niektoré uvádzacie poznámky a vsuvky, ktoré dobre postihujú vojenskú každodennosť: „*Psáno v sobotu z dlouhé chvíle*“, „*Po rozkazu na kavalcí napsal...*“, „*V neděli místo vycházky napsal dne 10/ 1 1932 vojín Hnízdil Joška*“¹⁴, „*V upomínku na dobu, kdy jsme každé ráno spěchali k pumpě*“ atď.¹⁵

Výtvarná zložka v pamätníkoch dopĺňala literárne prejavy. Boli tu obvykle znázorňované rôzne idylické zátišia, tváre dievčat, rozprávkové bytosti, motívy a ornamenty odkreslené podľa rôznorodých predlôh atď. V jednom pamätníku nachádzame dokonca kresby už predtým vytlačené v tlačiarni, ktorých účelom bolo takisto doplniť a „osviežiť“ priestor strán.¹⁶ Rovnako ako v prípade väčšiny básní, tieto výtvarné prejavy väčšinou žiadnu umeleckú hodnotu nemajú, neraz ide dokonca o gýč. To ale v prípade pamätníkov nie je podstatné. Pre majiteľa mali určite neobyčajný význam, pretože mu pripomínali konkrétnu udalosť alebo konkrétnych ľudí – kamarátov.

Ako sme už spomenuli, osobné pamätníky z 30. rokov 20. storočia prinášajú množstvo informácií aj o vojakoch samých. Neraz sa v nich pritom odzrkadľovala národnosť autora, respektíve aj jeho politické presvedčenie.

V pamätníkoch tak okrem iného potvrdzovali a deklarovali vlastnú identitu napríklad Maďari slúžiaci v Čechách, respektíve aj Nemci na Slovensku. V tejto súvislosti môžeme uviesť viacero konkrétnych prípadov.

11. júla 1938 Divízny súd v Košiciach zastavil pre nedostatok dôkazov trestné stíhanie proti slob. Františkovi Rollerovi a voj. Ferdinandovi Neugebauerovi – príslušníkom michalovského pešieho pluku 20.¹⁷ Obaja menovaní boli nemeckej národnosti, pôvodom z Čiech. Trestné stíhanie bolo voči obidvom predtým vedené najmä kvôli básni *Vyznanie viery* (Glaubensbekenntnis), namierenej proti československej brannej moci. Túto báseň napísal do pamätníka slob. Františka Rollera spomínaný voj. Ferdinand Neugebauer. V zápisnici o výsluchu svedka voj. Ferdinand Neugebauer k prípadu uviedol: „*Je pravda, že som sa zapísal do vojenského pamätníka, stalo sa to asi v auguste 1937 raz v nedeľu odpoľudnia, a síce preto, že obvinený mňa o to požiadal a za týmto účelom mi pamätník požičal. Podpísal som sa na pamiatku do jeho pamätníka a obvinený sa zas podpísal do môjho. Po zápise som obvinenému pamätník vrátil bez toho, aby som ho bol prehliadol. Verše v pamätníku obsiahnuté som nevidel, kedy a kde ich zapisoval, neviem, či si ich niekde opísal, alebo si ich zložil sám, neviem. Či iní vojaci pozerali do pamätníku a prehliadali si ho, neviem, je*

¹² Pamätník – Július Hlobil, ref. 8.

¹³ Pamätník – Josef Hnízdil, ref. 11.

¹⁴ Tamže.

¹⁵ Pamätník – Július Hlobil, ref. 8.

¹⁶ Pamätník – Josef Hnízdil, ref. 11.

¹⁷ VHA Bratislava, Divisní soud Košice Dtr: 77/38-IV/27, Usnesení. f. Divisní soud Košice, šk. č. 31.

to však možné, ale nevidel som to.“¹⁸ Mieru záujmu vojenských súdnych orgánov o informácie v pamätníkoch potvrdzuje aj fakt, že u posledne menovaného bola 15. februára 1938 v jeho domovskej obci Dolní Lipová uskutočnená domová prehliadka s cieľom nájsť osobný pamätník z vojenčiny. Rodičia vojaka vtedy policajným orgánom dobrovoľne vydali „sešit v tuhých černých lepenkových deskách“, z ktorého však chýbalo jedenásť strán, ktoré boli už predtým vytrhnuté.¹⁹

Ako sme už naznačili, podobne boli sledované aj pamätníky vojakov maďarskej národnosti slúžiacich v Čechách. Napríklad Divízyjny súd v Banskej Bystrici výrokom z 19. februára 1937 poslal na dva mesiace za mreže voj. Štefana Handzu pre zločin vzbury a pre prečin rušenia všeobecného pokoja. Najvyšší súd následne tento trest dokonca zvýšil na tri mesiace zostreného žalára. Dôvodom boli, rovnako ako v predchádzajúcom prípade, verše v pamätníku namierené proti československej brannej moci. Pamätník bol menovanému opäť zabavený pri domovej prehliadke.²⁰

Do pamätníkov vojakov 30. rokoch 20. storočia sa dostávali aj zaujímavé stvárnené prejavy ich politického presvedčenia. Napríklad 10. novembra 1935 napísal voj. Karol Benáczy svojmu kamarátovi (taktiež príslušníkovi delostreleckého oddielu 83 v Šamoríne – pozn. P. Ch.) do jeho pamätníka báseň oslavujúcu komunizmus. Vzhľadom na to, že ide o pomerne krátky veršový útvar, môžeme uviesť celý jeho text, a to so všetkými gramatickými, pravopisnými, štylistickými a dokonca vecnými chybami: „Zav-jál rudý prápor vzduchem! / Povstal vspůře všechen lid / Né – neumřel Zdenka, Rasin! Vstal – a z habešany jde se byt!“²¹ Nie je bez zaujímavosti, že autor v tejto básni dokonca skomolil a použitím čiarky rozdelil meno vodcu ruského kozáckeho povstania a ľudového hrdinu zo 17. storočia Stepana (Steňku) Razina. Brigádny súd v Bratislave pri pojednávaní 30. apríla 1936 voj. Karola Benáczyho spod obžaloby, a to aj pre nedostatok skutkovej podstaty trestného činu, oslobodil.²²

Z toho, čo sme uviedli, je zrejmé, že zodpovedné vojenské orgány sa zaujímali o obsah osobných pamätníkov. Kontroly takýchto osobných dokumentov boli realizované najmä z toho dôvodu, že s informáciami obsiahnutými v pamätníkoch sa v relatívne krátkej dobe mohol oboznámiť väčší počet slúžiacich vojakov.

Osobný pamätník z vojenskej služby si vojaci viedli aj v 60. rokoch 20. storočia v útvaroch Československej ľudovej armády. Napriek tomu, že sme mali k dispozícii len jeden takýto dokument,²³ možno ho vnímať ako reprezentatívnu vzorku.

Na zapisovanie poznámok majiteľovi poslužil poznámkový blok. Všetky zápisy sú pri tom realizované v češtine.

¹⁸ VHA Bratislava, Zápisnica o výsluchu svedka spísaná dňa 14. januára 1938 u okresného súdu v Michalovciach v trestnej veci svob. Františka Rollera pre § 160: 1 v. tr. z., f. Divisní soud Košice, šk. č. 31.

¹⁹ VHA Bratislava, Státní policejní úřad ve Frývaldově, Jednací číslo: 917/pres/38 Des. Graf a spol. šetření. f. Divisní soud Košice, šk. č. 31.

²⁰ VHA Bratislava, Četnická stanice Kálná, okres Levice, Č. j. 818/36 Věc: Pál Imrich, voj. a spol. trestní řízení – šetření. f. Divisní soud Banská Bystrica, šk. č. 14.

²¹ VHA Bratislava, Spisy v trestní věci proti voj. Karlu Benáczy, děl. odd. 83, f. Brigádní soud Bratislava, šk. 4.

²² Tamže.

²³ Osobný pamätník, ref. 6.

Je pozoruhodné, že v porovnaní so situáciou v 30. rokoch 20. storočia niektoré konkrétne literárne prejavy zostali. Stále sa napríklad objavuje vyčíslenie povinnej vojenskej služby.²⁴ Súčasťou pamätníkov zároveň žánrovo zostali rôzne hádanky a vtipné poznámky (napr. „*Chotusice – ne, Slivovice – ano*“). Ďalej sa objavujú aj ponášky na ľudovú slovesnosť (napr. báseň *Zapadá slunéčko...*). V pamätníku, ktorý sme mali k dispozícii, sú prepísané aj niektoré texty vtedy populárnych piesní. Na rozdiel od predchádzajúceho obdobia sa v 60. rokoch 20. storočia objavujú už aj výstrižky fotografií dievčat z tlače, ďalej originálne fotografie tváří kamarátov s dokresleným telom majúce charakter karikatúr a ďalšie kresby. Možno konštatovať, že tak došlo k určitému posilneniu výtvarnej zložky, a to aj vďaka produkcii polygrafického priemyslu a väčšej dostupnosti fotografií. Aj v pamätníku z tohto obdobia sa dajú vytážiť niektoré výrazy vojenského slangu.²⁵

Osobný pamätník reflektujúci prežitú vojenskú službu ponúka pre poznanie vojenskej každodennosti v dejinách množstvo relevantných informácií. Je síce evidentné, že nemôže poskytnúť toľko informácií ako denník, ale napriek tomu má svoju výpovednú hodnotu. Rovnako ako pri iných prameňoch vojenskej histórie závisí iba od historika, koľko „otázok“ tomuto prameňu „položí“.

²⁴ V 30. rokoch 20. storočia (1931 – 1932) sa v pamätníku Josefa Hnízdila objavuje: „Kolik má voják sloužit? Musí sloužit 1 ½ roku, 18 měsíců, 78 týdnů, 546 dnů, 13 136 hodin, 788 160 minut, 47 289 600 vteřin.“ V pamätníku neznámeho príslušníka československej ľudovej armády z rokov 1965 – 1967 je uvedené obdobné vypočítavanie: „Vojna má 2 roky, 24 měsíců, 104 týdnů, 731 dnů. Voják dostane 1 800 Kčs. Voják sní 73 kg chleba, 700 litrů kávy (nafty) a naučí se všem, pro které by v civilu nikdy nenašel porozumění. Ani vedení tohoto zápisníku není výjimkou.“

²⁵ K vojenskému slangu bližšie pozri: CHORVÁT, P. K problematike súčasného stavu slovenského vojenského slangu. In *Vojenská história*, 8, 2004, č. 4, s. 94-100.; Takisto: NEKVAPIL, J. *K dnešnímu stavu vojenského slangu*. In *Naše řeč*. 62, 1979, č. 3, s. 130-141.; Takisto: ORLOVSKÝ, J. *K slovenskému slangu študentskému a vojenskému*. Turčiansky Svätý Martin 1941.; Takisto: ŠIKRA, J. *Vojenský slang*. In *Slovenská reč*, 48, 1983, č. 4, s. 207-215.